

MAGYAR NYELVŐR

136. ÉVF.

*

2012. ÁPRILIS–JÚNIUS

*

2. SZÁM

„Szeretsz-e engem?”

(János ev. 21:15–16)

Nyelvi világgép és szövegértés

Az ember könnyen átsiklik többször olvasott vagy hallott és így megértettnek vélt szövegeken anélkül, hogy igazi jelentésüket felfogná. Ennek oka legtöbbször a különböző nyelvek fogalomszavainak sokszor csupán árnyalati, de a közlés lényegét mégis alapjaiban érintő eltérése vagy az egyes nyelvek kifejezésbeli gazdagsága és árnyaltsága közötti különbség lehet, ez tulajdonképpen a műfordítás és általában véve az egyik nyelvről a másikra való átültetés egyik fő problémája is.

Ezt az ismert tényt tudatosította bennem az a bibliai locus, amelyről Kovács Mihálynak a Reformátusok Lapja 2012. évi május 20-i számában megjelent hasonló című elmékedése szól. A szerző Gyökössy Endre egyik írását idézve hívja fel a figyelmet arra a nyelv-, illetve szóhasználatbeli különbségre, amely Jézus feltámadása után Péterrel folytatott párbeszédében a *szeretsz*, illetve a Péter válaszában használt *szerelek* nyelvi kifejezése között a Septuaginta és a Vulgata szövegében mutatkozik. A teológiai és ebből kifolyólag vagy éppen ezért nyelvi tekintetben is érdekes kérdéssel a János evangéliumát feldolgozó monográfiájában természetesen Bolyki János is foglalkozik (Bolyki 2001: 537–8). Idézzük Bolyki szövegét: „Jézus [kétszer egymás után Ny. I.] [...] az iránta való szeretetről (*ἀγαπᾷς με* – „szeretsz-e engem?”) kérdezi Pétert... (15a), majd [...] (16a), harmadjára az *ἀγαπᾷς* kifejezést megcserélve az árnyalattal kevesebbet jelenthető *φιλεῖς με* („kedvelsz-e engem?”) kérdéssel [fordul Péterhez]. A péteri feleletek egyformák: „Igen, Uram, te tudod, hogy szerelek (*φιλω*) téged” (15b, 16b). Bolyki lábjegyzetben utal a két görög ige, a *φιλεῖν* és az *ἀγαπᾶν* közötti „fokozati vagy minőségi különbségre”.

Az áttekinthetőség kedvéért idézem a párbeszéd teljes szövegét magyar fordításban (Biblia. Magyarázó jegyzetekkel. Magyar Bibliatársulat. A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója. Budapest 2007; János ev. 21: 15–17):

15. Miután ettek, így szólt Jézus Simon Péterhez: „Simon, Jóna fia, jobban *szeretsz-e engem*, mint ezek?” Ő pedig így felelt: „Igen, Uram, te tudod, hogy *szerelek téged!*” Jézus ezt mondta neki: „Legeltesd az én bárányaimat!” 16. Másodszor is megszólította: „Simon, Jóna fia, *szeretsz-e engem?*” Ő ismét így válaszolt: „Igen, Uram, te tudod, hogy *szerelek téged.*” Jézus erre ezt mondta neki: „Őrizd az én juhaimat!” 17. Harmadszor is szólt hozzá: „Simon, Jóna fia, *szeretsz-e engem?*” Péter elszomorodott, hogy harmadszor is megkérdezte tőle: *szereetsz-e engem?* Ezért ezt mondta neki: „Uram, te mindent tudsz, te tudod, hogy *szerelek téged.*” Jézus ezt mondta neki: „Legeltesd az én juhaimat!”

Az eredeti görög szövegben az első és a második kérdésben 'szeret' jelentésben más igét használ Jézus és más Péter; végül a harmadik kérdést Jézus is a Péter válaszaiban szereplő igével teszi fel. A görög szöveghez igazodik a latin fordítás is. Csak a kérdéseket idézzük:

- | | |
|--|---|
| 15. Σίμων... ἀγαπᾷς με πλέον τούτων...
vaí κύριε, σὺ οἶδας ὅτι φιλοῦ σε | Simon... <i>diligis me plus his?</i>
Etiam, Domine, tu scis quia <i>amo te</i> |
|--|---|

A másik kérdés megegyezik az elsővel, majd:

- | | |
|---|--|
| 17. Σίμων... φιλεῖς με
Κύριε... φιλοῦ σε | Simon... <i>amas me?</i>
Domine... <i>amo tu.</i> |
|---|--|

A két kifejezés közötti különbség kérdését Bolyki lábjegyzetben érinti (ugyancsak Gyökössy Endrére [is] hivatkozva), aki szerint „...az előbbi (*φιλεῖν*) jelentése »kedvelni«, utóbbié (*ἀγαπᾶν*) pedig »szeretni« a szó jézusi értelmében, tehát viszonzást nem várva” (Bolyki i. m. 537). Bultmann és Schnackenburg szerint a különbség nem lényeges (Bolyki i. h.). Bultmann a következőket mondja: „Der Wechsel von *ἀγαπᾶν* und *φιλεῖν* kann nicht von Bedeutung sein, wie denn in der dritten Frage Jesu auch *φιλ.* statt *ἀγ.* gebraucht ist.” (‘Az *ἀγαπᾶν* és a *φιλεῖν* cseréjének nincs jelentősége, mert Jézus harmadik kérdésében is *φιλ.* fordul elő *ἀγ.* helyett’ [Bultmann 1941: 551]).

A Bolyki által hivatkozott másik neves teológus, Schnackenburg megjegyzi, hogy „für die Liebe der Jünger zu Jesus wird *φιλεῖν* auch im 16,27 gebraucht” (‘A tanítványok Jézus iránti szeretetének kifejezésére a [Ján.; Ny. I.] 16,2-ben is *φιλεῖν* használatos’), majd hozzáteszi: „wenn Kap. 16. nicht von Evangelisten stammt, ist diese Parallele beachtlich. Der Evangelist gebraucht im Kap. 14. für die Liebe der Jünger zu Jesus durchweg *ἀγαπᾶν*” (‘ha a 16. [rész; Ny. I] nem az evangélistától származik, akkor ez a párhuzamosság figyelmet érdemel. Az evangélista a 14. részben a tanítványok Jézus iránti szeretetére kizárólag az *ἀγαπᾶν*-t használja’) (Schnackenburg 1975: 57).

Valóban nincs-e jelentősége a görög és a latin szöveg két különböző igéjének?¹ A Jézus és Péter közötti párbeszéd idején (a szír szöveg tanúsága szerint) valószínűleg nem volt, de a korai keresztény hagyománytól kezdve van. Jézus három kérdésében és Péter válaszaiban ugyanis a szír nyelvű szövegben egyaránt a *rhēm* ’misericordus est, amavit’ (‘könyörületes szívű, szeret’) ige szerepel (Brockelmann 1928). A szír szövegben tehát a kérdező és a kérdezett között semmiféle félreértést, meg nem értést, tehát nyelvi világgépi különbséget nem találunk. Így igazuk van azoknak, akik azt mondják, hogy a görög és a latin szövegben későbbi „keresztény többlet” fogalmazódik meg, hiszen „figyelni kell arra a tényre, hogy az *ἀγαπᾶν* igét a kereszténység előtt alig használta a görög nyelv, kell tehát, hogy valamilyen „keresztény többlet” legyen” (Bolyki 537). Ez

¹ A Jézus korában beszélt nyelv fontosságára Dezső Tamás és Nyomárkay Viktor hívta fel figyelmemet. A szír adatot Maróth Miklósnak köszönöm.

a „többlet” a később kialakult keresztény világkép tekintetében érdekel bennünket. Ez a világkép megkülönböztette egymástól az isteni és az emberi szeretetet, s ennek a „többletnek” nyelvi világképi eredetére derítenek fényt a görög és a latin fordításban szereplő kifejezések.

Mivel sem a magyar, sem a német, sem a szláv fordítások nem tesznek különbséget a szeretet két különböző szemléleti hátteret (világképet) mutató kifejezése között, a megértéshez a két ige eredetének, tehát a bennük eleve kifejezett világképnek a vizsgálata segít hozzá.

Az *ἀγα-* erősítő prefixum, jelentése ’fokozott mértékben, nagyon’ (főként a régebbi nyelvhasználatban, például: *ἀγα-κλήης* ’nagy dicsőséggel’; vö. *aveszta aš- aojah* ’nagy erővel’; *ἀγαν* ’túlságosan (nagy mértékben)’). A *φι-λο* vagy *φ-ιλο* alakok egy közelebről meg nem határozható alapszó származékai, amelynek jelentése ’barátságos, kedves, szeretetre méltó, valakihez tartozó’. Lehetséges, hogy egy *bhili*, *bhilo* ’alkalmas, szabályos; jó, barátságos’ tövel is rokon (vö. ófn. *bila* ’kedves, értékes’ [Hjalmar 1960]). A görög eredetit híven visszaadó latin fordításban használt *diligo* ’nagyra értékel, tisztel, szeret’ igéről Walde (1965) megjegyzi, hogy „fast nur von der nichtsinnlichen Liebe” (’csaknem kizárólag [fizikailag, Ny. I.] nem érzékelhető szeretetről’); vö. továbbá Mt 5:44: „szerezsetek ellenségeitek” – *ἀγαπάτε τοὺς ἐχθρούς* – *diligite inimicos vestros*) stb. Rekonstruálható az eredete: **dis-lego* ’elválaszt, kiválaszt → becsül, tisztel’. Az *amo* Finálnál: „szeret (hajlamból és szenvedéllyel), vö. *diligo*” (Finály 1884).

Az első két kérdés görög és a latin igéjével kifejezett világkép az első jézusi kérdésnek (*πλέον τούτων* – *plus his*) azt az értelmezését is lehetővé teszi, hogy tudniillik *jobban ezeknél, jobban, mint ezeket*. A névmás itt vonatkozhat nem csupán a többi tanítvány személyére, hanem mindenre, ami Péter éltét kitölthette (hálaszat stb.), hiszen ebből következik logikusan a megismételt jézusi megbízatás.²

A görög és latin fordítások közvetítette világkép tanúsága szerint a két különböző szemléleti hátterű ige használata tudatos. Ezek szerint Jézus feltehetően valami különleges, intenzív, többek közül való kiválasztáson nyugvó (erre utalhat egyébként a „jobban, mint ezek?” megszorítás is), nem fizikai értelemben vett szeretetre gondol; lehetséges azonban, hogy Péter ezt nem is érti. Az ő világképében csak egyfajta szeretetet létezik, ezt képes kifejezni. Ezért „ereszkedik le” Jézus a harmadik kérdésben Péter világképi és nyelvi színvonalára. A különbség tehát, amint azt az *ἀγαπᾶν* és származékai későbbi elterjedése is mutatja, nem lényegtelen. Bolyki véleménye szerint: „figyelní kell arra a tényre, hogy az *ἀγαπᾶν* ígét a kereszténység előtt alig használta a görög nyelv, tehát kell, hogy valami keresztény »többlete« legyen” (Bolyki i. m. 537). Ez a későbbi keresztény „többlet” fogalmazódik meg az első két kérdésben.

Ennek a kétfajta vagy kétféle irányultságú szeretetnek, amelynek megkülönböztetésére – mint említettem – sem a magyarnak, sem a németnek, sem egyik szláv nyelvnek sincs lexikai eszköze, igazi tartalma, ez a finom, de igen lényeges differenciációja a fordításokban elsikkad.

² Molnár Sándornak köszönöm, hogy erre felhívta figyelmemet, hiszen így még közelebb juthatunk az eleinte különböző világképet mutató párbeszéd teljes megértéséhez.

A fordítások iránti szkepticizmus több műfordítónál, írónál, filológusnál visszavisszatérő gondolat. Számosan képviselték és képviselik azt a nézetet, hogy fordítani tulajdonképpen nem is lehetséges. Utóbbi időben a kutatók elhatárolják egymástól a fordítástudomány két ágát, a traduktológiát és a traduktográfiát, hogy elválasszta egymástól magával a fordítással foglalkozó elméleti tudományt, valamint a fordítások konkrét leírását és elemzését, közelebb jussanak a megoldáshoz (vö. Albert Sándor 2011). A legfontosabb, amint példánk is mutatta, magának a szövegnek a pontos megértése, ehhez pedig az eredeti világkép nyelvi megjelenése segít hozzá (részletesen Bańcerowski 2008), amelynek fontosságát csaknem kétszáz esztendővel ezelőtt Humboldt is hangsúlyozta. Érdemes végül még egyszer a múltba fordulnunk, és a pozitivizmus kiemelkedő képviselőjét, Voßlert idéznünk: „Sobald man nach den verschiedenen Bedeutungen und Bedeutungsfärbungen eines einzelnen Wortes forscht, wird man unfehlbar auf die Zusammenhänge, in denen es vorkommt, hingewiesen” (’Mihelyt egyetlen szó különböző jelentéseit vagy jelentésárnyalatait kutatjuk, tévedhetetlenül rámutatunk azokra az összefüggésekre, amelyben előfordul’) (idézi: Dengl. 1937: 52). Egy ilyen összefüggésre vet fényt a János ev. 21:15–16. is.

A kézikönyvekhez és szótárakhoz való hozzáférésben Jakab Katalin és Nagy Mária segített, akiknek köszönetet fejezem ki.

SZAKIRODALOM

- Albert Sándor 2011 *A fővényre épített ház*. Áron Kiadó, Budapest.
- Bańcerowski Janusz 2008. *A világ nyelvi képe*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Bolyki János 2001. *Igaz tanúvallomás*. Kommentár János evangéliumához. Osiris Kiadó, Budapest.
- Bultmann, Rudolf D. 1941. *Das Johannesevangelium, erklärt von D. Rudolf Bultmann, D. D. ord. Professor der Theologie zu Marburg*. Göttingen, Vandenhoeck–Ruprecht.
- Dengl János 1938. *Magyar nyelvhelyesség és magyar stílus*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó-vállalata.
- Finály Henrik 1884. *A latin nyelv szótára*. Budapest, Fraknklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda.
- Frisk, Hjalmar 1960. *Griechisches etymologisches Wörterbuch*. C. Winter Universitätsverlag, Heidelberg.
- Schnackenburg, Rudolf 1975. *Das Johannesevangelium 13–21. Dritter Teil*. Herder. Freiburg–Basel–Wien.
- Walde, Alois 1965. *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag.

Nyomárkay István

akadémikus

ELTE BTK

Szláv és Balti Filológiai Intézet

SUMMARY

*Nyomárkay, István***“Do you love me?” (John 21:15–16)****Linguistic world view and text comprehension**

If we consider our spoken or even written utterances and the answers we get to them with meticulous care, we may often be surprised to find that we do not understand one another, or at least not according to our intentions. One telling example of misunderstanding or lack of understanding in our conversations is the dialogue between Jesus and Peter as reported in the Gospel of John (21:15–16). The paper discusses this problem, both communicative and translation-related as it is, in the variegated mental background of the verb *szeret* ‘love’.

Keywords: the Gospel of John, love, *ἀγαπᾶν*, *φιλεῖν*, world view, etymology